

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Brief aan mijn psychoanalyticus

Een terugblik op een teleurstellende en onbevredigend verlopen psychoanalyse en aansluitende psychotherapie, die gereconstrueerd konden worden met behulp van het dossier. Deze reconstructie leidt tot ontgoocheling en verwondering. Getracht wordt een antwoord te vinden op de vraag waarom systematisch niet werd ingegaan op alle invallen die verband hielden met dieperliggende conflicten.

Zeer geachte heer P.,

Sedert oktober 1995 beschik ik, door omstandigheden waarop ik nog terug zal komen, over het dossier met uw aantekeningen van mijn psychoanalyse bij u, die duurde van 1956 tot 1960, en van de daaropvolgende psychotherapie van 1964 tot 1975. In de reeks gesprekken die ik in 1995 met u had als vervolg op de sporadische contacten na 1975, openbaarde u mij een veertig jaar lang door u bewaard geheim. Ik vroeg toen waarom zo veel belangrijke onderwerpen in mijn psychoanalyse niet waren besproken. Het verbaasde mij in het bijzonder dat u nooit op mijn fantasieën was ingegaan; ik had namelijk in *Geslachtsverschil* van Jan Groen (Boom, Meppel/Amsterdam, 1983, p. 101) gelezen dat fantasieën zoals de mijne in vrijwel elke analyse aan de orde komen en dat daar meestal een belangrijk conflict achter verborgen ligt. Ook had ik de studie van Freud over dit onderwerp, *Ein Kind wird geschlagen*, gelezen. U antwoordde dat mijn psychoanalyse een controle-analyse was geweest; in het vervolg van het gesprek bleek dat ik zelfs uw eerste analysant was. Deze onthullingen en de feiten die in de loop van onze reeks gesprekken en ook nog daarna geleidelijk tot mij doordrongen, hebben mij diep geschokt.

Het is veertig jaar geleden dat ik als jonge vrouw van dertig jaar, sinds twee jaar getrouwd, door de toenmalige directeur van het Psychoanalytisch Instituut naar u werd verwezen. Ik herinner mij als de dag van gisteren hoe u zich tegenover mij presenteerde als een zelfstandig werkend psychoanalyticus die in zijn eigen huis praktijk deed. In werkelijkheid was u dus een beginneling die elke veertien dagen zijn supervisor, aan de hand van een zeer gedetailleerde weergave van mijn invallen, op de hoogte stelde van hetgeen ik uitsluitend aan u meende te hebben toevertrouwd.

Uw supervisor was, zoals u mij in 1995 vertelde, zeer orthodox in de leer en vanuit die orthodoxie gaf zij u nauwkeurige instructies over de wijze waarop u op mijn invallen moest reageren. Dat was voor het verloop van mijn psychoanalyse funest. Die kwalificatie is van mij; van u zijn de woorden dat ik met die supervisor 'pech' heb gehad. Met een andere supervisor zou

mijn psychoanalyse heel anders zijn verlopen. De relatie met uw supervisor was zozeer een gezagsverhouding dat u meent niet zelf verantwoordelijk te zijn voor het verloop van mijn analyse. Een behandeling met een dergelijke lange-afstandsbediening bergt mijns inziens alle gevaren van communicatiestoornissen, verkeerde interpretaties en dus gemiste kansen in zich.

De psychoanalyse, die ik met behulp van uw aantekeningen in combinatie met mijn herinneringen en de reeks gesprekken met u in 1995 kon reconstrueren, verliep globaal weergegeven als volgt. Na een aanvankelijk nog beheerste kritiek, verzeele ik al spoedig in boosheid, verontwaardiging en vervolgens woede over de afgemeten tijd – ‘u hebt een metronoom ingeslikt’ – en het hoge honorarium dat mijn hele salaris van juridisch medewerker bij een gemeentelijke dienst opslokte. Ik ervoer dit financiële offer als een straf en het deed mij ook aan prostitutie denken; ik moest uw liefde kopen. Als reactie op mijn boosheid draaide u onveranderlijk hetzelfde bandje af, waarop stond dat ik mijn woede vóór een ander gevoel schoof, schuldgevoelens met die woede verdrong of een uitspraak van soortgelijke strekking. Deze verklaringen spraken mij niet aan. Wát ik zo nodig moest afweren en waaróver ik schuldgevoelens had, werd nooit vermeld. Nu ik na veertig jaar mijn invallen en uw opmerkingen lees, weet ik dat ik destijds niet mijn ware gevoelens verdrong maar via u een verwoede machtsstrijd leverde met mijn moeder, die vanaf mijn vroegste jeugd een opvoedingsmethode met vernederende straffen en tuchtigingen had gehanteerd. Ik werd niet regelmatig gestraft of geslagen maar op onverwachte momenten, en frequent genoeg om mij onzeker, angstig en lusteloos te maken. Daarnaast werd de verhouding gecompliceerd door haar zorgzaamheid, die ook ontaarde in overbezorgdheid – tot mijn negende jaar mocht ik de rustige straat waarin ons huis stond, niet zonder begeleiding oversteken – door haar uitingen van gehechtheid aan haar kinderen en van moederlijke trots speciaal op mij. De aanwijzingen voor de machtsstrijd en voor de sado-masochistische relatie die ik met mijn moeder moet hebben beleefd, lagen in mijn invallen voor het grijpen. Ik zei dat de als vernederend ervaren psychoanalytische situatie mij seksueel opwond. Alle elementen van een overdrachtsneurose waarin u de rol van mijn moeder vervulde, bood ik u tijdens de sessies in mijn associaties op een presenteerblad aan, maar u, als spreekbuis van uw supervisor, ging daar niet op in. U reageerde keer op keer met bovenvermelde verwijzingen naar mijn veronderstelde afweer – ‘wegduwen’ noemde u het – of met schijnverklaringen in de trant van ‘Zo ziet u het omdat u het zo wilt zien’, ‘Misschien moet u dit aantonen’, ‘U wilt uzelf straffen’, ‘U gunt uzelf geen pleziertje’. Deze kortzichtige interpretaties waren voor mij van geen enkel nut. Ik wilde misschien ook wel mijzelf straffen maar bovenal herbeleefde ik in de financiële offers die aan de psychoanalyse verbonden waren, de straffen

van mijn moeder, waarmee zij mij menigmaal iets ontzegde waarop ik mij lang en intens had verheugd. Ik meende dat ik mij tengevolge van de analyse niets meer kon veroorloven, geen boek, geen film en geen reis. Niet alleen onderging ik de psychoanalyse in de eerste vijftien maanden als een vernedering en een straf, maar ik schaamde mij ook dat ik mij de vernedering moest laten welgevalen, ja zelfs hardop moest zeggen dat ik mij vernederd voelde en ik trachtte die schaamte te overschreeuwen met felle aanvallen op u. Anderzijds schonk het uiteindelijk moeten bekennen van mijn ongelijk mij de bevrediging van een intensief contact met u, een bevrediging die ik mij steeds opnieuw wilde verschaffen en waartegen ik mij vervolgens weer hevig verzette. Zo kwam ik in een vicieuze cirkel terecht. Die eerste anderhalf jaar van mijn psychoanalyse hebt u door het negeren van mijn dieperliggende conflicten en door starheid voor mij tot een nachtmerrie gemaakt. In mijn door uw aantekeningen herleefde herinnering scheen in die tijd nooit de zon. Herhaaldelijk noemde ik suicide als enige uitweg omdat ik het gevoel had niet mét en niet zonder psychoanalyse te kunnen leven.

Uw starheid was waarschijnlijk het gevolg van uw streven de aanwijzingen van uw supervisor zo strikt mogelijk uit te voeren. Ik klaagde erover dat u zich als een robot gedroeg en besepte niet hoezeer ik de spijker op de kop sloeg. U werd immers inderdaad voorgeprogrammeerd. Wat ik ook zou gaan zeggen, de strekking van uw reacties was reeds van te voren in het supervisiegesprek vastgelegd. Uw supervisor had de regie en gaf vooruitlopend op de sessies aan waar u wel en vooral ook waar u niet op moest reageren. Toen ik u tijdens ons laatste gesprek de pin op de neus zette, zei u dat uw supervisor u uitsluitend de afweermechanismen had laten bespreken. Ik verweet u dat u twee gezichten had, dat u de ene keer vriendelijk, tolerant en meelevend was en dan weer rigide en onvermurwbaar. De stijl van uw supervisor was duidelijk niet uw eigen stijl en het zal de vermenging van beide stijlen zijn geweest die mij angstig en agressief maakte. Waarschijnlijk beleefde ik u ook op dit punt als mijn onberekenbare moeder. Een paar maal zei ik dat ik u wantrouwde en dat ik het gevoel had dat u iets achter mijn rug om deed. Een keer droomde ik dat u een beginnening in het vak was.

De vraag waarom u gedurende mijn hele psychoanalyse niet op de overdracht bent ingegaan en mijn jeugdtrauma's hebt genegeerd, is mij blijven bezighouden. U hebt naar uw eigen zeggen destijds nooit bij uw supervisor geïnformeerd waarom zij in mijn geval afweek van de grondprincipes van een normale, dus interpretatieve psychoanalyse. Zij was een psychoanalytica van wereldnaam en u ging ervan uit dat zij goede redenen had voor haar instructies. Pas zeer veel jaren later bent u tot de conclusie gekomen dat mijn psychoanalyse anders en beter had kunnen verlopen.

Uw supervisor heeft haar strategie waarschijnlijk mede laten bepalen door

een strenge versie van de door Freud gepredikte abstinentie. Daarbij zag zij echter wel historische en maatschappelijke ontwikkelingen over het hoofd. Freud had bijvoorbeeld nog niet te maken met analysanten wier ouders in een genocide waren vermoord. Ik was zo'n analysant, voelde mij omringd door een boze wereld en de negering van ook die gevoelens ervaar ik eerst nu als stuitend.

Na vijftien maanden liep het uit de hand. U was voor mij onbereikbaar geworden en ik wilde dat gebrek aan communicatie doorbreken. Een manoeuvre van u met betrekking tot een door mij slechts gedeeltelijk betaalde nota, waardoor ik mij overrompeld en in mijn hemd gezet voelde, had een triggereffect. Ik kreeg een aanval van razernij waarin ik u gedurende enige seconden met een zware kristallen asbak bedreigde en vervolgens het gehate horloge, dat door mijn heftige bewegingen van de lessenaar vóór u op de grond was gevallen, vertrapte. In de daaropvolgende week haalde ik op sommige dagen een hamer uit mijn tas tevoorschijn en legde deze naast mij op de bank als teken dat ik niet met mij zou laten spotten. 'Als u mij wilt ringeloren, sla ik de boel hier kort en klein.'

Na deze misdragingen gaf ik de strijd langzamerhand op. Ik had destijds de indruk dat u mij van mijn boosheid wegdirigeerde omdat u die onvruchtbaar vond. Zelf zie ik nu die uitbarsting onder meer als een signaal dat u verkeerd bezig was door mij duidingen te onthouden. Zo zag u het niet, maar waarschijnlijk was u geschrokken van mijn heftige reacties die u, zoals u mij onlangs zei, niet van mij had verwacht, ging u zich wat onafhankelijker van uw supervisor opstellen en werd u iets mededeelzamer.

Ik raakte op u gesteld, al bleef de relatie onstabiel. Bij de geboorte van ons eerste kind, een zoon, stuurde u mij een fraai bloemstukje, een orchidee met kaapse viooltjes; dit betekende veel voor mij.

Het niveau van de interpretaties veranderde blijkens uw aantekeningen niet. Dit ontbreken van zinvolle interpretaties heeft ertoe geleid dat ik later terugdacht aan mijn psychoanalyse als aan een storm in een glas water, een olifant die een muis had gebaard. Achteraf bezien leek de hele psychoanalyse mij soms een zwendel en was u de keizer die geen kleren droeg.

Hoewel ik na verloop van tijd de details van mijn woedeaanval en het gebeuren met de hamer 'vergat', hield ik er wel een zeer negatief beeld van mijzelf aan over of beter gezegd, het negatieve zelfbeeld dat ik reeds had, werd versterkt. Behalve een waardeloze figuur was ik in mijn eigen ogen nu ook een uitermate agressief wezen, misschien wel onbehandelbaar en moest ik blij en dankbaar zijn dat u mij niet de laan had uitgestuurd.

En zo ploeterde ik nog tweeënehalf jaar voort in een nooit besproken overdrachtssituatie, die naast verliefdheid op u en momenten van euforie, veel boosheid, verdriet en depressies bracht. Ik hoopte maar steeds op betere tijden, niet vermoedend dat in bijeenkomsten van u met uw super-

visor telkens opnieuw werd beslist dat op invallen die samenhangen met mijn dieperliggende conflicten, niet zou worden gereageerd. Die beslissingen bezegelden mijn lot, zij beperkten mijn mogelijkheden om in de toekomst een bevredigender bestaan te leiden. Op die wijze werden mijn pogingen om inzicht te krijgen in het ontstaan van mijn problemen van de aanvang af verijdeld.

Hoe hebt u zich er ooit later over kunnen verbazen dat mijn klachten op seksueel gebied, de depressiviteit en het onvermogen om te genieten bleven voortbestaan? Het zou een godswonder zijn geweest als die problemen door zo'n gedenatureerde therapie waren verdwenen!

Denkend aan dit alles word ik steeds weer getroffen door u beider autoritair gedrag waarbij u volledig voorbijging aan de wensen, gerechtvaardigde verwachtingen en rechten van een patiënt. Ik had met u de overeenkomst gesloten dat u met mij een (interpretatieve) psychoanalyse zou doen. Op grond van intakegesprekken en een mij afgenomen test op het instituut was ik voor die behandeling geschikt bevonden. Waar haalde u het recht vandaan om buiten mijn weten te beslissen dat de overeengekomen psychoanalyse niet zou worden uitgevoerd? Onder '(interpretatieve) psychoanalyse' stelde ik mij, toen ik bij u kwam, een behandeling voor waarin wordt getracht samen met de analysant diens vrije associaties te herleiden tot innerlijke conflicten die aan zijn/haar problemen ten grondslag liggen. De op mij toegepaste behandeling voldeed niet aan deze omschrijving. Slechts de enscenering, te weten het liggen op de bank, de frequentie van vijfmaal per week en de aanmoediging om hardop te denken, waren op de psychoanalytische praktijk geïnspireerd. In feite lag ik voor joker op die bank vrij te associëren. Bij het overgrote deel van mijn invallen en bij de volgorde daarvan werd niet met inzichtgevend interpretaties aangeknoopt. Hoewel ik de behandeling die ik van 1956 tot 1960 heb gehad, niet als een psychoanalyse beschouw, blijf ik in het vervolg van deze brief die aanduiding gemakshalve gebruiken.

Hoe kwam ik zo onbeschrijflijk stom om een behandeling die mij, zoals uit uw aantekeningen blijkt, ook toen dikwijls zinloos toescheen, te accepteren? Waarom ben ik niet naar een ander gegaan? Ik denk dat een analysant die, zoals ik destijds, herhaaldelijk in een diepe regressie verkeert, niet in staat is om objectief vast te stellen waar de psychoanalyticus mee bezig is. Ik klaagde erover dat de behandeling mij geen inzicht verschaftte, maar de gedachte dat dit mijn eigen schuld was en dat ik misschien niet de juiste invallen bracht, lag erg voor de hand. Die gedachte werd natuurlijk nog versterkt doordat op die invallen niet werd ingegaan en ik maar steeds te horen kreeg dat ik mijn eigenlijke gevoelens achter mijn boosheid verborgen hield. Ik sprak dit tegen, maar natuurlijk ging ik twijfelen aan mijzelf. Achter mij zat een man die de geheimen van de menselijke ziel had bestu-

deed en die, zoals ik in mijn dwaling meende, de lange en gedegen opleiding tot psychoanalyticus had voltooid. Van zijn wijsheid zou ik uiteindelijk toch moeten kunnen profiteren. En die goeroe deed ook niets om zijn gezag enigszins te relativeren. Tenslotte was er niet alleen de sado-masochistische relatie met mijn moeder die mij in de overdracht aan u bond – ‘Ik zie het (de analyse) meer als een verslaving dan dat ik het nuttig vind’ – maar ook de gehoorzaamheid van het kleine meisje, dat ondanks haar felle protesten toch deed wat moeder wilde. Ze had wel van huis willen weglopen, maar waar moest zij naartoe? Vertaald in de psychoanalytische situatie: bij welke psychoanalyticus zou ik terecht kunnen als ik een psychoanalyse voortijdig had beëindigd? Het was veiliger om aan te nemen dat u een uitstekend psychoanalyticus was zoals ik vroeger ook liever het slechte kind van een goede moeder wilde zijn dan het lieve kind van een slechte moeder. Mijzelf zou ik immers kunnen verbeteren.

Ik twijfel er geen moment aan dat ik een moeilijk geval was, te moeilijk voor een beginneling. Het zou voor ons beiden beter zijn geweest als u mij – uiteraard met mijn goedvinden – aan een meer ervaren psychoanalyticus had overgedragen. Maar een dergelijke gedachte kwam niet eens bij u op. Wanneer ik aankondigde te willen stoppen, werd dit als vluchtneiging geïnterpreteerd. Hier lag een bij uitstek vruchtbaar terrein voor duidingen in de sfeer van de afweer. Ik sloeg op de vlucht, ik gunde u het succes niet en ik wilde mijn eigen glazen ingooien.

Ik veronderstel dat uw supervisor absoluut een bepaalde volgorde wilde aanhouden: eerst de afweer, daarna het Oedipuscomplex en misschien tenslotte de verhouding met mijn moeder. Met mij bent u in die eerste fase blijven steken.

Dat die beperkende benadering mij niet zou bevredigen, had u uit mijn voorgeschiedenis kunnen afleiden. Ik was, zoals u wist, reeds vier jaar in psychoanalyse geweest. In die psychoanalyse werd ik door de mij behandelende psychoanalytica overstelpt met verwijzingen naar anale en oedipale conflicten, penisnijd, exhibitionisme en vooral narcisme. Ik reageerde daarop meestal ongelovig en, in haar bewoordingen, als een kempiaan. Desondanks en hoewel ik haar vooral als een strenge pedagoge beleefde die op onverwachte momenten geestelijke oorvijgen uitdeelde, heeft zij toch bereikt dat ik voor het eerst in mijn leven relaties met jongens aanging. Zij had iets in mij losgemaakt, zeker zo veel dat uw hardnekkig zwijgen over diepere lagen mij verwonderde en frustreerde. Maar ook afgezien daarvan, wat voor zin heeft het om afweermechanismen bloot te leggen als vervolgens niet datgene wat wordt afgeweerd, aan de orde mag komen? Zat u te wachten op een teken van mij waaruit zou blijken dat ik rijp was voor duidingen in de oedipale sfeer? Dat teken kon niet komen want de problemen met mijn moeder overheersten en maakten mij ontoegankelijk voor die andere problematiek.

Twee jaar na de geboorte van onze zoon werd een dochter geboren. De kinderen waren voor mij een grote levensvervulling. Wij verhuisden naar een andere stad. Met twee kleine kinderen werden de dagelijkse sessies waaraan nu ook een treinreis verbonden was, zowel naar uw als naar mijn mening te bezwaarlijk en de psychoanalyse ging in 1960 als een nachtkaars uit. U zei mij dat ik altijd met mijn problemen bij u terecht kon en dat dit voor mij ook het beste zou zijn, aangezien u mij zo goed kende.

In 1964 stond ik weer bij u op de stoep omdat ik opnieuw aan zware depressies leed. U schreef mij Tofranil voor en ik kreeg eenmaal per week psychotherapie waarbij ik op de bank lag. Het geneesmiddel verloor mij uit mijn apathie en daarmee uit een vicieuze cirkel. De psychotherapie was, zoals u mij in onze laatste reeks van gesprekken meedeelde, uitsluitend ondersteunend omdat mijn psychoanalyse immers was afgerond. Blijkbaar had uw supervisor, die ook nog in 1964 bij de behandeling betrokken was, u wijsgemaakt dat ik het maximum van mijn mogelijkheden had bereikt of, nog waarschijnlijker, dat er met mij niets te bereiken viel.

Ik was inmiddels weer gaan werken op mijn vakgebied, rechten. Ik zeurde bij u eindeloos over de verhouding tot mijn collega's en mijn chef en over andere onbevredigende situaties in en buiten mijn werk; ik leuterde over dagelijkse beslommingen, u luisterde geduldig en trachtte mijn gevoel van eigenwaarde te versterken. Bij het doorlezen van uw aantekeningen uit 1964 tot 1973 krijg ik de indruk dat uw opmerkingen zelden boven het niveau van maatschappelijk werk uitkwamen. Desondanks was mijn vertrouwen in u groot en had ik een band met u.

Uit uw aantekeningen blijkt dat u van 1973 tot en met 1975 weer meer op psychoanalytische basis bent gaan werken. U hebt die verandering in werkwijze zelfs met mij besproken. Hoewel de frequentie van één maal per week werd gehandhaafd, beleefde ik in die periode een sterke overdracht. Ik beschreef mijn verhouding tot u in het begin van die periode als 'een gevoel van haast onnatuurlijke verbondenheid, zoals andere mensen in hun godsdienst beleven, iets van vertrouwen, rust, vastheid in het leven'. U zei dat dit te maken moest hebben met vroeger. Op uw verzoek bracht ik foto's van mijn ouders mee. In het gezicht van mijn moeder meende u iets primitiefs en wreeds te zien. Dit was, hoe vreemd het misschien ook lijkt, voor mij een volkomen nieuw aspect. In die termen had ik tot op dat moment niet over mijn moeder gedacht. De straffen waarover ik u had verteld, hadden u ook nooit een dergelijke opmerking ontlokt. Dacht u soms dat ik die had verzonnen?

Enige maanden later besprak u met verwijzing naar mijn psychoanalyse mijn masochisme. Opmerkelijk is dat ik geen enkele aantekening heb kunnen vinden waaruit blijkt dat u daarbij verband legde met het gedrag van mijn moeder. Ik vroeg waarom u mij niet eerder aan mijn masochisme

had herinnerd en verbaasde mij erover dat ik het besef van die karaktertrek na mijn psychoanalyse weer was kwijtgeraakt. Vervolgens was ik geërgerd omdat u op mijn vraag geen bevredigend antwoord gaf.

Door uw aantekeningen loopt als een rode draad de misvatting dat mijn problemen in hoofdzaak voortvloeiden uit het Oedipuscomplex, hoewel u dit nooit, althans niet op een voor mij verstaanbare wijze, met mij besprak. Nu pas, nu ik al uw aantekeningen heb gelezen, in het bijzonder die uit de periode 1973 - 1975, begrijp ik dat tijdens mijn psychoanalyse mijn zogenaamde afweer in de ogen van het mij behandelende duo was gericht op het Oedipuscomplex. In u beider visie schoof ik mijn woede vóór mijn verliefdheid op u als vaderfiguur, had ik schuldgevoelens over mijn wens vader van moeder af te troggelen en moest ik mijzelf voor die wens straffen. Dat u dacht dat mijn woede in de eerste helft van mijn psychoanalyse een reactie was op afwijzing door mijn vader, wiens rol u voor mij meende te vervullen, blijkt uit een door u in 1974 gemaakte opmerking. U zei toen dat het ingaan tijdens mijn psychoanalyse op de belevingssfeer van mijn erotische gevoelens voor u mij te angstig zou hebben gemaakt. Wanneer mijn verliefdheid als overdracht zou zijn geduid, zou ik mij afgewezen hebben gevoeld. U kwam er een week later op terug naar aanleiding van mijn vraag wat u eigenlijk had bedoeld met uw opmerking over mijn angst. U antwoordde dat het doorwerken van mijn verliefdheid op u te bedreigend voor mij zou zijn geweest en sprak van het gevaar van 'verloren gaan', waarmee u waarschijnlijk decompensatie bedoelde. Ik vind nu deze bezorgdheid volstrekt ongegrond en blijkbaar vond ik dat toen ook al. Letterlijk heb ik in 1974 gezegd: 'Ik vond die verliefdheid wel prettig, maar mijn boosheid was veel heviger, daar was ik veel angstiger voor, ook die machtsstrijd zoals met moeder. Ik moest doen wat u wilde, anders moest ik weg, het was hopeloos.'

In diezelfde periode in 1974 zei u dat ik boos op u was geweest tijdens mijn psychoanalyse omdat u mijn honger naar liefde niet kon stillen. Ik besef nu dat u iets anders bedoelde dan ik, toen ik daarop reageerde met: 'Ik heb het idee dat in de verhouding met mijn moeder te veel heeft ontbroken. Ik heb dat altijd willen inhalen, ik heb dat hier willen doen.'

U zat op een verkeerd spoor. Ik was tijdens mijn psychoanalyse voornamelijk verstrikt in de relatie met mijn moeder. Ook mijn erotische gevoelens golden in hoofdzaak haar. Mijn vader heeft zeker een belangrijker plaats in mijn leven ingenomen dan ik oorspronkelijk dacht. Door zijn afstandelijkheid en zijn vaak kritische en soms spottende opmerkingen voelde ik mij door hem afgewezen, maar het gedrag van mijn moeder heeft veel diepere sporen in mijn geest nagelaten.

Uit uw opmerking over vrees voor mijn 'verloren gaan' leid ik nu af dat angst voor herhaling van hetgeen u waarschijnlijk als een psychotische reactie hebt beschouwd, een rol heeft gespeeld bij het tot aan het einde aan de oppervlakte houden van mijn psychoanalyse. Het was zeker niet de eni-

ge reden. Mijn woedeaanval was pas na vijftien maanden gekomen en de therapie werd vóór die aanval niet anders geleid dan daarna.

De strekking van uw opmerking over het niet durven duiden van mijn overdracht is mij in 1974 ontgaan. Wist ik destijds dan niet dat het Oedipuscomplex werd beschouwd als behorende tot de kern van de psychoanalytische theorie? Natuurlijk wel, maar afgezien van de omstandigheid dat ik geen affiniteit voelde met dat verschijnsel, was daar uw duidelijke afkeer van het gebruik van psychoanalytische begrippen. Daardoor verkeerde ik in de waan dat u de freudiaanse leerstukken inclusief de universaliteit van het Oedipuscomplex als achterhaald beschouwde. Die gedachte werd nog versterkt doordat u de duidingen uit mijn vorige analyse die ik u voorlegde, verwierp. U besteedde in die laatste periode ook voor het eerst aandacht aan mijn dromen. Ik vertelde een droom waarin een poes met een door haar aangevreten vogeltje in de kelder speelde. Mijn moeders meisjesnaam was Katz. Ik was het vogeltje en de kelder stond naar mijn mening voor het onbewuste of het verleden. Op mijn uit plichtsgevoel en met grote zelfoverwinning vertelde fantasieën over vernederende tuchtigingen en het op die wijze willoos maken en tot blinde gehoorzaamheid dwingen van meisjes door een vrouw ging u nog steeds niet in. Ik vond in die periode één maal per week te weinig 'nu wij eindelijk tot de kern zijn doorgedrongen'. Vervolgens had ik er plotseling schoon genoeg van en we werden het eens over de beëindiging van de psychotherapie.

Achteraf denk ik dat ik toch nog heb geprofiteerd van de besprekingen in de periode 1973 - 1975. In de daaropvolgende jaren ging ik veel beter functioneren in mijn werk en had ik slechts af en toe een depressie. Ik slaagde erin op pensioengerechtigde leeftijd een zeer behoorlijke juridische carrière, die mij de laatste tien jaren veel voldoening had geschonken, op bevredigende wijze af te sluiten. Veel problemen waren echter onopgelost gebleven. U herleidde in 1975 in een op mijn verzoek gegeven evaluatie die problemen tot identificatie met mijn vader en het seksuele taboe dat van mijn moeder uitging. Mijn vader was een man geweest die zijn gevoelens verdrong en mijn gedeeltelijke identificatie met hem was er de oorzaak van dat ik dit ook deed. De preutse opvoeding van mijn moeder had geleid tot problemen op seksueel terrein. U liet de conflictueuze relatie met mijn moeder dus toch weer onder water glijden. Ik heb voor mijzelf altijd heel zeker geweten dat de door u genoemde, betrekkelijk onschuldige, omstandigheden niet de oorzaken van mijn hardnekkige problemen konden zijn.

Tot voor kort had ik nog steeds geen samenhangend beeld van die oorzaken, hoewel de relatie met mijn moeder toch nog, zij het vluchtig, aan de orde was gekomen. Een obstakel voor blijvende bewustwording was lange tijd dankbaarheid jegens haar omdat zij mijn broer en mij door doortastend handelen in combinatie met geluk buiten de maatregelen van de jodenvervolgving heeft weten te houden. U kent het ingewikkelde verhaal

hoe zij, met de hulp van een daarin gespecialiseerde advocaat, van het hoofd van het Referat Innere Verwaltung, Calmeyer, een goede Duitser die bijna drieduizend joden het leven heeft gered, gedaan wist te krijgen dat mijn broer en ik op diens lijst werden geplaatst, waardoor wij niet hoefden onder te duiken en officieel op een kostschool konden verblijven. Toen wij tengevolge van een 'administratieve vergissing' in oktober 1943 in de Scheveningse gevangenis en vervolgens in Westerbork belandden, wist zij ons samen met dezelfde advocaat in februari 1944 weer vrij te krijgen. Indien het buitengewone van deze prestaties tot u zou zijn doorgedrongen, zou u mijn moeder niet voor 'primitief' hebben aangezien. Zij was intelligent en strijdbaar, maar liet zich ook dikwijls door irrationele motieven leiden. Dat laatste werd haar noodlottig. Zoals u weet, ging zij in augustus 1944 vrijwillig naar Westerbork om zich daar te laten 'arieseren' en werd zij op 5 september, dulle dinsdag, op transport gesteld naar Bergen Belsen, waar zij en mijn vader, die daar toen reeds een half jaar zat tengevolge van verraad, in het begin van 1945 omkwamen. In uw aantekeningen zeg ik dat ik in mijn herinnering zo lang mogelijk een uitsluitend gunstig beeld van mijn moeder heb willen vasthouden.

In de reeks gesprekken in 1995 drong de volle betekenis van uw mededeling over de supervisie en de wijze waarop die was uitgevoerd geleidelijk tot mij door. Ook werd mij duidelijk dat u niet kon of niet wilde verklaren waarom mij zo'n beperkte behandeling te beurt was gevallen, een behandeling die, zoals ik heb begrepen, in uw analytische praktijk een uitzondering vormde.

Ik had geleefd in de veronderstelling dat de oorzaak van het onbevredigende verloop van mijn psychoanalyse en psychotherapie bij mij lag en ik had mijn blijkbaar niet te herstellen handicaps tenslotte aanvaard. Nu ging ik daar heel anders over denken waardoor ook de aanvaarding verviel. Vooral het feit dat u veertig jaar datgene wat u eufemistisch 'pech' noemde, voor mij verborgen had gehouden, vervulde mij met wrok. U hebt mij op die manier de kans ontnomen om mijn geluk elders te beproeven op een leeftijd waarop dit nog mogelijk zou zijn geweest. Toen ik eens vroeg of wij eigenlijk ooit aan de essentiële zaken toekwamen en of er geen diepere lagen moesten worden onderzocht, antwoordde u dat u niet wist wat u met het woord 'essentieel' aanmoest en dat 'diepte' en 'oppervlakte' relatieve begrippen waren. Deze in de context van een psychoanalyse nonsensicale uitspraak die u niet aan het papier hebt toevertrouwd, is mij altijd bijgebleven en ik zie daarin nu een treffend voorbeeld van de wijze waarop u mij zand in de ogen strooide.

In de aantekeningen van 1974 staat een gedicht: 'Later, als je dood bent/ kan ik met niemand over je praten/ dat kan niet over je psychiater./ Heime-lijk zal ik rouwen/ het glazen geschenk van mijn vertrouwen/ gaat mee in je kist.' Het is anders gelopen.

Ik vroeg mij af op grond van welke ongunstige diagnose men mij ongeschikt had geacht voor een normale psychoanalyse en trachtte mij met het oog op die vraag in een wetenschappelijke boekhandel te oriënteren. Ik kocht de twee sedert 1993 uitgekomen delen van *The Dutch Annual of Psychoanalysis* en, al vond ik daarin niet de oplossing van het raadsel, ik heb er veel uit geleerd. Het artikel van M.A. Sarphatie 1993, *On shame and humiliation* (Vol. 1, Eds H. Groen-Prakken & A. Ladan, Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger) bevat het antwoord op een vraag die ik u onlangs nog heb gesteld en die luidt: 'Waarom schaamt een mens zich voor vernederingen die hem worden aangedaan?' De meeste indruk maakte op mij het artikel van H.C. Halberstadt-Freud (1993) in datzelfde deel, *Do girls change their object?* Na kennisneming van haar beschouwingen over de vele wijzen waarop de moeder-dochterverhouding kan ontsporen en tot pathologische ontwikkelingen kan leiden, vraag ik mij af of de meeste vrouwelijke analysanten niet meer zullen profiteren van het uitdiepen van die verhouding dan van het speuren naar symptomen van het Oedipuscomplex. Omdat ik een dringende behoefte had om met een deskundige te spreken over mijn ervaringen als uw patiënt, wendde ik mij tot deze analytica. Zij vroeg mijn dossier bij u op en gaf het mij te lezen. Dit dossier bevat een nauwgezet verslag van mijn psychoanalyse en psychotherapie en maakte mij, zoals ik reeds vermeldde, de reconstructie van dat proces mogelijk. Al schrijvende en nog eens opnieuw de aantekeningen doorlezend, ben ik milder gestemd geraakt. Uit die aantekeningen komt de toegewijde en dikwijls bemoedigende luisteraar naar voren zoals ik hem heb beleefd. Uiteindelijk heb ik in de periode vanaf 1973 toch nog een ontwikkeling kunnen doormaken. Ik zag dat naast de niet te ontkennen misleiding ook misverstanden in het spel waren. Met meer openheid aan uw zijde hadden de misverstanden misschien kunnen worden opgehelderd.

Uw eerste analysant

Correspondentie via Redactie Tijdschrift voor Psychoanalyse.

Summary

An account is given, in the form of a letter to the analyst, of an analysis that took place in 1956-60 and of the ensuing psychotherapy. After forty years the analysand, who experienced her analysis and psychotherapy as unsatisfactory and was disappointed by their results, comes to the shocking discovery that her analysis was not only supervised but was completely directed by the supervisor and was restricted – according to the supervisor's strict directions – to the discussion of defence mechanisms. Her complete file is made available to her, and she is able to reconstruct her analysis and the ensuing psychotherapy on the basis of the file notes and her own memories. In the letter she reports her findings and the feelings evoked by them.